

УДК 811.161.2'373.22:821.161.2

М. І. Чорненький

ЧАСТОТНІСТЬ ВЖИВАННЯ ЗООСЕМІЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В статті аналізуються побудовані частотні списки зоосемізмів. Визначаються закономірності вживання назв тварин у художній прозі та в розмовно-побутовому стилі.

Ключові слова: зоосемізми, частотність, аналіз.

Constructed frequency lists of zoosemisms are analyzed in the article. Regularities of zoosemism's usage in prose and in spoken language's style are qualified.

Key words: zoosemisms, frequency, analysis.

В українській мові (як і у інших мовах) велика кількість слів відноситься до назв тварин. І це зрозуміло, адже тваринний світ оточує людину, а людина завжди дає назви всьому, що знаходиться в її полі зору. Через велике розмаїття тваринного світу значна частина слів мови припадає на позначення назв тварин. Проте в мовознавстві ще не достатньо досліджене питання частотності вживання зоосемізмів в творах українських письменників.

Завданням нашого дослідження є статистичний аналіз інформації, отриманої з частотних словників, спроба встановити закономірності вживання зоосемізмів в українській мові.

Історія укладання частотних словників налічує менше століття. За цей порівняно невеликий час такі словники створено майже для всіх індоєвропейських мов, а також для мов інших сімей. Уже видано понад 400 частотних словників, а кількість тих, над якими ведеться робота, значно більша.

Інтерес до статистичного обстеження великих сукупностей текстів зумовлений, з одного боку, внутрішньою логікою розвитку мовознавства, необхідністю глибше проникнути в закони функціонування мовних одиниць у мовленні, з другого — практичними застосуваннями надбань з мовознавства, потребами суспільства.

Просте спостереження над текстом показує, що слова щодо їх частоти вживаються не однаково: одні повторюються мало не в кожному абзаці, інші — рідше, деякі — зовсім рідко. Для відображення цієї закономірності використовують такі поняття, як “поширене”, “частовживане”, “малопоширене”, “маловживане”, “рідковживане” і т. ін. Проте ці поняття не можуть дати уявлення про науково обґрунтовану міру вживаності слів, про сфери їх переважного використання, про істотні відмінності у вживанні слів чи груп слів у стильових різновидах текстів. Розкрити всі ці закономірності функціонування лексики можна лише за допомогою статистичних методів. Саме тому вони набули такого широкого застосування у мовознавчих дослідженнях за останні десятиліття.

Для визначення частоти вживання зоосемізмів був використаний один з перших частотних словників в Україністиці — “Частотний словник сучасної української художньої прози”. На сьогоднішній день, крім вищевказаного словника, в Україністиці укладені також частотні словники сучасної української поетичної мови (Дарчук Н. П., 2003), сучасної української публіцистики (Дарчук Н. П., 2005) та розмовно-побутового стилю (Бук С. Н., 2006).

Взагалі у словнику, з якого обирався матеріал для дослідження, його авторами опрацьовано 500 тисяч слововживань з двадцяти п’яти хронологічно однорідних прозових текстів українських письменників. Тексти обмежуються хронологічно періодом від 1945 до 1970 років. Вибірка робилася з наступних творів: В. Бабляк “Вишневий сад” (1962), Я. Баш “Гарячі почуття” (1963), Ірина Вільде “Сестри Річинські” (1967), В. Владко “Фіолетова загибель” (1965), А. Головка

“Артем Гармаш” (1960), О. Гончар “Прапорonoсці” (1959), О. Гончар “Тронка” (1970), Я. Гримайло “Знайду тебе, Христя Шовкунова” (1966), Л. Дмитерко “Кроки на шляху” (1966), О. Довженко “Поема про море” (1964), П. Загребельний “День для прийдешнього” (1965), Ю. Збанацький “Малиновий дзвін” (1962), О. Копиленко “Лейтенанти” (1947), Іван Ле “Хмельницький” (1969), Петро Панч “Гомоніла Україна” (1957), Л. Первомайський “Дикий мед” (1966), Натан Рибак “Переяславська рада” (1964), Л. Смілянський “Поетова молодість” (1966), Ю. Смолич “Мир хатам, війна палацам” (1958), В. Собко “Нам покій тільки сниться” (1964), М. Стельмах “Хліб і сіль” (1962), М. Стельмах “Кров людська — не водиця” (1962), М. Стельмах “Велика рідня” (1962), Г. Тютюнник “Вир” (1964), Ю. Шовкопляс “Людина живе двічі” (1965) [4].

Зі словника виписувалися зоосемізми, які зустрічалися в текстах цих творів два рази і більше. Таким чином було встановлено, що всього є 179 зоосемізмів, які неодноразово були вжиті в перелічених вище творах. Всього ці зоосемізми були використані 1707 разів. Отже, можна дійти висновку, що середня частота вживаності для одного зоосемізма становить 9–10 разів.

Згідно з даними частотного словника, найбільш вживаними зоосемізмами і похідними від них словами є: кінь, риба, худоба, віл, вівця, собака, птах, корова, птиця, півень, вовк, голубиний, пес, голуб, свиня, заєць, бджола, орел, чайка, бидло, бик, теля, рибалка, гуси, качка та ін.

Таблиця 1

Найуживаніші зоосемізми та похідні від них слова

№	Лексема	Вживання, кількість разів	Відсоток від загальної кількості, %
1	Кінь	319	18,69
2	Риба	45	2,63
3	Худоба	45	2,63
4	Віл	44	2,58
5	Вівця	41	2,4
6	Собака	40	2,34
7	Птах	34	1,99
8	Корова	33	1,93
9	Птиця	33	1,93
10	Півень	32	1,87
11	Вовк	31	1,81

№	Лексема	Вживання, кількість разів	Відсоток від загальної кількості, %
12	Голубиний	30	1,76
13	Пес	27	1,58
14	Голуб	26	1,52
15	Свиня	24	1,4
16	Заєць	21	1,23
17	Бджола	20	1,17
18	Орел	19	1,11
19	Чайка	18	1,05
20	Бидло	17	0,99
21	Бик	17	0,99
22	Теля	17	0,99
23	Рибалка	16	0,94
24	Гуси	15	0,88
25	Качка	15	0,88

Як бачимо, значну частину найуживаніших зоосемізмів та похідних від них слів становлять назви свійських тварин. До речі, стосується це не лише назв конкретних тварин (кінь, віл, вівця, корова, собака), а й узагальнюючих слів, які називають не конкретну тварину, а якусь групу тварин (худоба “чотириногі свійські сільськогосподарські тварини”; бидло “свійська рогата худоба”). Така ситуація є цілком зрозумілою, адже українці з давніх-давен займалися скотарством, тому слова-назви тварин, що жили поряд, є частовживаними: кінь — 18,69% від всіх виписаних зоосемізмів, віл — 2,58%, вівця — 2,4%, собака — 2,34%, корова — 1,93%, півень — 1,87%, пес — 1,58%, свиня — 1,4%, бик — 0,99% та ін.

Звичайно ж, треба враховувати те, що деякі тварини мають одразу декілька назв-синонімів. Так, наприклад, у слова “віл” є синоніми “бик” і “бугай”. І якщо ми говоримо про популярність не якогось конкретного слова, що називає певне поняття, а про саме поняття, то тут слід враховувати всі синонімічні назви. Таким чином виходить, що частота вживання вищевказаних синонімічних назв становить 3,80% (віл — 2,58%, бик — 0,99%, бугай — 0,23%).

Проте навіть неозброєним оком видно, що серед всіх назв тварин частота вживання слова “кінь” значно перевищує показники інших зоосемізмів. Пояснюється це двома причинами: по-перше, коні — це тварини, що здавна живуть поруч з людиною, по-друге, ці тварини

використовувалися і використовуються в різних сферах діяльності людини, що також впливає на поширеність цього слова. Адже ко-ней здавна використовували не лише в господарстві, а й у військовій справі, у транспортній сфері. Про це свідчать і слова, похідні від лексеми “кінь” (кіннота — “кінне військо, кавалерія”). До речі, не слід забувати й про такі похідні слова від лексеми “кінь”, як “коник” і “коняка”, тому що вони також зустрічаються в частотному словнику і кожне з них складає 0,41% від всіх зоосемізмів.

Також частовживаними синонімічними зоосемізмами є слова “вівця” та “овечка”. Частота використання цих двох слів, а також похідних від них “вівчар”, “вівчарня”, “овечий” складає 3,52%.

Слова “собака” і “пес” також є синонімами. Вони і самі по собі мають високий відсоток вживаності (2,34% та 1,58% відповідно), але якщо вираховувати частоту вживання слів стосовно одного поняття, то цей показник буде складати 3,92 % (вище, ніж у попередніх синонімічних груп). Крім того, можна також додати до цієї синонімічної групи слово “хорт”, яке має показник 0,53%. Проте, слід врахувати, що ця лексема не є повним синонімом до слів “пес”, “собака”, тому що хорт — це “тонконогий, з видовженим тулубом і довгою гострою мордою, з прямою шерстю мисливський собака”.

Так склалося, що багато людей вважають однією з найпримітніших ознак українця любов до сала. Отримати ж сало можна зі свині. Проте, як можна побачити в таблиці, частотність вживання слова “свиня” (1,4% від усіх назв) поступається назвам багатьох інших свійських тварин, що свідчить про те, що таке сприйняття образу українця є дещо неточним. Не покращує цю ситуацію і наявність у частотному списку близького за значенням слова “поросся” (маля свині). Частотність використання цієї назви складає 0,35%.

Ще одну встановлену синонімічну групу складають слова “лелека”, “журавель”, “чорногуз”. Найуживанішою серед цих назв є назва “лелека” (0,88% від всіх виписаних назв). Це можна пояснити певною нейтральністю цього слова, яке вживається на всій території України (на відміну від слова “чорногуз”) і яким можна називати цього птаха у всі пори року. Так, наприклад, для використання слова “журавель” є певне народне обмеження в часі: вважається, що людина, яка назве цього птаха “журавель” весною, коли він прилітає з вирію, буде журитися весь рік. Тому весною лелеку прийнято називати словом “веселик”. Цим підкреслюється, що весною йому весело, бо він повертається з вирію на рідну землю. Проте назву “веселик” ми не

зустріли в частотному словнику, тоді як назви “журавель” і “чорногуз” складають 0,29% і 0,18% від усіх назв.

Одним із завдань нашого дослідження було з’ясування того, чи впливає проживання тварин поряд з носіями мови на частоту використання назв цих тварин у мові цих людей. Вже на інтуїтивному рівні можна зрозуміти, що є зв’язок між цими речами. Проте тут ми можемо вказати конкретні факти. Так, серед 179 зоосемізмів та похідних від них слів було знайдено лише 4 назви тварин, які не проживають на території України. Це — лев, тигр, верблюд, удав. Крім того, частотність вживання цих зоосемізмів значно поступається розглянутим вище назвам тварин: лев — 0,53%, тигр, верблюд і удав — по 0,12%.

Цікавим є той факт, що вживаність слова “тигр” у значенні “тварина” менша, ніж вживаність цього слова у значенні “німецький танк”. Так вже склалося, що в прозових творах періоду 1945-1970 років частіше згадувалося про німецькі танки, ніж про тварин. І саме через це слово “тигр” більше з’являється якраз у якості назви німецького танка.

Під час нашого дослідження також була опрацьована робота С. Н. Бук “3000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю української мови”. З цього словника були виписані всі зоосемізми, після чого був сформований частотний список зоосемізмів на матеріалі, отриманому з цього словника. Це дає змогу порівняти вживаність зоосемізмів у розмовно-побутовому стилі та у художній прозі.

Всього було виписано 28 зоосемізмів, які використовувалися 372 рази.

Таблиця 2

Найуживаніші зоосемізми у розмовно-побутовому стилі

№	Лексема	Вживання, кількість разів	Відсоток від загальної кількості, %
1	Собака	41	11,02
2	Риба	27	7,26
3	Кіт	26	6,99
4	Птах	22	5,91
5	Голуб	18	4,84
6	Кінь	18	4,84
7	Свиня	17	4,57
8	Собачка	17	4,57
9	Корова	12	3,22
10	Лев	12	3,22

№	Лексема	Вживання, кількість разів	Відсоток від загальної кількості, %
11	Козел	11	2,95
12	Бізон	10	2,69
13	Голубка	10	2,69
14	Гуска	10	2,69
15	Козлик	10	2,69
16	Папуга	10	2,69
17	Рак	10	2,69
18	Бджола	9	2,42
19	Миша	9	2,42
20	Пацюк	9	2,42

Як бачимо, різниця між таблицями не дуже значна. Проте цікавою і дещо несподіваною видається наявність серед перших двадцяти назв таких слів, як “лев” і тим більше “бізон”, адже ці представники тваринного світу не проживають на території України. Також слід відзначити, що у розмовно-побутовому стилі найбільш вживаним є слово “собака”, а не “кінь”, як це було у частотному списку художньої прози. До речі, тут перевага найуживанішого зоосемізма над іншими назвами теж досить відчутна.

Отже, за допомогою складання частотних списків, нам вдалося встановити цікаві закономірності використання зоосемізмів в художній прозі та в розмовно-побутовому стилі. Слід зазначити, що таким чином можна досліджувати частотність вживання різноманітних груп слів.

1. Бук С. Н. 3000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю української мови. — Львів, 2006. — 179 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови // Уклад. і глов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. — 1440 с.

3. Перебийніс В. І. Частотні словники та їх використання. — К.: Наук. думка, 1985. — 204 с.

4. Частотний словник сучасної української художньої прози: В 2-х т. — К.: Наук. думка, 1981.